

Troskokom do Turske

Želite li upoznati normalan život u nekoj zemlji, ni za živu glavu ne idite u špicu sezone. Turizam je već upropastio i krajolik i ljude, pa ostatke normalnoga treba tražiti kad poznata mjesta nisu pod opsadom turista, tih terorista modernoga doba. Sve manje razumijem zašto ljudi, poglavito na Sredozemlju, plaćaju najskuplje usluge i smještaj u najužarenijima srpnju i kolovozu, kad se znoje najviše, kad se kroz gomile istih takvih jedva miču po uskim primorskim kalama, kad domoroci orno treniraju »deranje« svojih gostiju, kad im naplaćuju cestarine za ceste po kojima uopće ne mogu voziti, kad im na višesatnom zvizdanu zakuhaju i motori i mozak, kad je na plažama ručnik do ručnika, razglas do razglasa, a svi ipak u kolonama strpljivo čekaju da dođu do tih odmarališta mučilišta, kao da je svijet napučen samo mazohistima.

U Tursku sam napravila tri skoka, zapravo troskok, 2007. godine. Odras je bio zimi (Licija, Pamfilija i izlet u Pamukkale), let u rano proljeće (zapadna Anatolija i prekrasna Kapadocija), a doskok na pragu ljeta (već užareni Efez). Kako smo svjedoci ludila i u prirodi (u dvorištu mi je npr. bergenija, prvi vjesnik proljeća, procvjetala drugi put u godini i u lipnju), bolje da o godišnjim dobima i ne govorimo. Kasni siječanjski dani na Sredozemlju puni su bujnoga raslinja, domaćini (još) normalni, nefiksirani na strizanje i »deranje« gostiju, što je nacionalni sport u cijelom mediteranskom bazenu. Jasno da su važne i niže cijene, jer što će ti zemlja u kojoj bi ti najradije naplatili i zrak, a kršćansko milosrđe zaključa crkvu, pa nemaš kamo skloniti ni rusu glavu ni trudne noge. Ili ti neudoban odmor u tijesnim klecalima još i naplate. Priželjkujem novi izgon stoput gorih trgovaca iz hrama od onih biblijskih.

U današnjoj muslimanskoj Turskoj turisti se svako malo potepu o grčko-rimske i kršćanske ostatke, koji po Maloj Aziji izviruju na

svakom koraku poput palimpsesta. Tako dok brčkate noge u jednom od prirodno nastalih terasastih bazena u Pamukkale, ne možete ne vidjeti i ostatke negdašnjega Hierapolisa, popularnoga termalnog kupališta (*spa*, da današnji razumiju) iz helenističkih vremena. Upravo su prekrasne terase od bijele sedre koje stvara termalna voda dugo bile fotografska meta br. 1 u Turskoj i neizostavna slika u svim promotivnim materijalima. Ta je voda nekoć ispirala vunu (i *pamuk* je turska riječ), čuvajući njezine prirodne boje. No kako se broj brčkaša i hodača po tim bazenima drastično povećao, ni sedra više ne raste kud današnja turistička vojska prođe, to je UNESCO uzeo u zaštitu ovaj prirodni fenomen i zabranio šalabazanje tim fontanama po padini, a dopustio tek ograničeno namakanje nogu u jednoj gornjoj. Uostalom, ako vam je do kupanja, možete u toj istoj toploj vodi godnjati na potopljenim antičkim stupovima okruženi lopočima. No žalosno je što ima sve više ružnih i tužnih praznih sivih fontana. Razlog? Najraširenija bolest današnjice: pohlepa. Neumjerenom izgradnjom hotela i izvori brzo presuše. Pa sad onomu što su »turistički vizionari«, koji turizam svode na broj noćenja, na brzinu izgradili – prijeti rušenje. Da se spasi što se – i ako se – spasiti može. Crkva sv. Filipa, izgrađena u 5. stoljeću prije Krista na mjestu njegova mučeništva, i velika nekropola kršćanskih grobova nisu baš u žarištu interesa suvremenih hedonista, pa ima izgleda da opstanu. Ako i ovdje, u interesu nekih moćnika, ne dođe do promjene generalnoga urbanističkog plana. Zvuči nekako poznato, zar ne?

Biskup iz Mire – kojega u svijesti mnogih predočuje Coca-Colina debeljuškasta spodoba koju u Americi i zovu imenom toga sveca, sv. Nikola, dok smo je mi (da zatremao svaku socijalističku natruhu, pa tako i Djeda Mrza) 1993. godine prozvali tako »kršćanski« Djedom Božićnjakom – za mnoge je mrtvo slovo na papiru. No sad sam, uz vrlo prozirno i mjestimično *tirkizno* more (i *tirkiz* potječe iz turskoga), putovala zapadnom obalom Antalijskoga zaljeva u mjesto trostruka imena: *Myra* (Mira), *Demre*, *Kale*. U maloazijsku Miru biskupa Nikole iz 4. stoljeća. Još se može vidjeti djelomično restaurirana njegova stolna crkva (u 19. stoljeću obnovili su je Rusi – ipak je Nikola zaštitnik majčice Rusije!) i prazan grob; zabrinuti kršćani sklonili su 1087. godine kosti u Bari (i bočicu ulja, neka se nađe kao

Myra / Kale / Demre, crkva sv. Nikole

potvrda da svetac liječi i od reumatizma). Zato se uz Nikolino ime spretno veže i taj talijanski grad. Ispred crkve je svečev kip s vrećom (dioba blaga siromašnima), okružen dječicom (uz putnike i pomorce, zaštitnik je i djece). I sve bi bilo dobro da današnjem uglavnom neukom i planetarno površnom svijetu i za osnovne kulturne činjenice ne trebaju jednostavna »objašnjenja«. A takvo stiže upravo u kipu crvenoga, već spomenutoga, reklamnog debeljka, kojega ćete na glavnom gradskom trgu uočiti i prije crkve i prije »pravoga« sveca. To valjda da se izbjegne svaka zabuna o *kojem* je Nikoli riječ. Da, vi ste zaista u gradu sv. Nikole, a budući da vam je važniji reklamni lik nego pravi svetac, evo vam što želite vidjeti i zbog čega prevaljujete tolike kilometre! Naravno da se kuće-grobovi uklesani u stijene, pa ni amfiteatar kakvih ima na stotine, neće moći mjeriti s tim globalnim djedmrazovskim crvenim kičem, koji »objašnjava« poglavito turistima s englesko-američkoga govornog područja kamo su došli. Oni uživaju u »svojem« Santa Clausu, a u oduševljenju im

se priključuju jednako brojni, nekoć ljuti ratni protivnici, Japanci. Nedjela iz prošlosti zajednički poslovni jezik brzo briše, pa se zaboravljaju čak i »darovi« u obliku atomske bombe. U svijetu u kojem je jedino mjerilo novac sve vrijedi samo onoliko koliko novca donosi u blagajnu. Nema traga svetosti ni oko rodne kuće apostola Pavla u Tarsu (ostao tek jedan bunar), jednom od najstarijih gradova na svijetu. Dapače, više pozornosti privlači neobična pipa ni na nebu ni na zemlji iz koje šiklja voda na gradskom trgu nego apostolova rodna kuća.

Drugi skok mojega maloazijskog troskoka bio je sigurno najspektakularniji. Središte mu je bila jedinstvena *Kapadocija*. Odmah se našlo ljudi sklonih »ispravljanju«: kaže se *Kapadokija*. Ne nužno, jer smo te lokalitete mahom preuzimali iz latinskog, a ne iz grčkog, pa su *Licija*, *Cilicija*, *Kapadocija*, *Galacija* itd. sasvim uobičajeni nazivi tih povijesnih maloazijskih pokrajina. Naravno, nikom neće pasti glava ako kaže i Kapadokija. No ja ostajem vjerna Kapadociji. Dakle, put u srce Kapadocije vodio je preko *Konye* (starog *Ikoniya*), svetoga grada mističnih derviša. U njemu je u 13. stoljeću Džemaludin Rumi ili *Mevlana* osnovao red tzv. plešućih derviša, smatrajući da se i pomno propisanim plesom uz pratnju simboličnih glazbala može dosegnuti Boga. U muzeju koji pokazuje život derviša nalazi se i mistikov grob, uz koji se (ne kao turisti) okupljaju mnogi muslimanski vjernici i dugo mole. Vrlo me zanimalo ples tih derviša. Odjeveni su u duge bijele halje, ogrnuti crnim plaštom, a na glavi im izduženi fesovi u obliku krnjega stošca. Pokreti i položaj ruku i glave strogo su propisani, kao i tempo same vrtnje, koju diktira glazba. Crni plašt u jednom trenutku pada – znači da nastupa pročišćenje. Blještavo bijele halje, stegnute u pasu, u zamračenoj prostoriji djeluju impresivno. No koliko god Turci željeli ples prikazati duboko religioznim (»nemojte na kraju pljeskati«), kad istoga »derviša« vidite i u folklornoj družini koja izvodi plesove iz cijele Turske, shvatite da je (i to) danas samo folklor (prije svega za strance). Pravih derviša valjda više i nema (kao što ni *tekije* u susjednoj BiH nisu što su nekoć bile). A ime Mevlana? Sjetila sam se da mi je zapelo za oko i na glavnom trgu u Grazu dok smo se vozili na aerodrom. Tako se ondje zove jedna prodavaonica voća i povrća. Valjda je vlasnik neki lokalpatriot iz Konye.

Putem prema Kapadociji valjalo je prijeći planinski prijevoj, gdje smo upali u snježnu mećavu. Valjda da osjetimo olakšanje i zahvalnost za »krov nad glavom«, što ga je na svakih tridesetak kilometara pružao trgovcima i putnicima, ali i životinjama – devama i konjima – *kervansaray* ili *han*. Na negdašnjem Putu svile nije ih se sačuvalo mnogo, no i onih nekoliko može dočarati putniku namjerniku svu blagodat opuštajuće kupelji, bogata stola i odmorišta za životinje. *Saraj* (tur. *saray*, perz. *serāy*, dvor, palača) ili *han* (kuća) ubirao je od trgovaca porez i od toga se uzdržavao, a trgovci bi ostajali jedan do dva tjedna i iznosili svoju robu pred zidine saraja možebitnim kupcima. Treba li reći da su se uz opasane saraje / hanove s vremenom razvijala naselja, kad u susjednoj Bosni imamo i Sarajevo i Han Pijesak? No ni jedan han na našem putu nije mogao odagnati nestrpljenje da stignemo u Kapadociju, tu pokrajinu čudesnih geoloških oblika. I pomalo su se uz cestu počeli pomaljati prvi zemljani stošćići – zavinuti, uvinuti, ufitiljeni, tanji, deblji, samotni, u skupinama, s »kapom« na vrhu, bez »kape«, crvenkasti, sivkasti, zelenkasti, plavkasti, ovisno o svjetlu i satu u danu. Boja se zaista mijenja iz sata u sat. Gledajući te jedinstvene oblike, osjećala sam se kao kad sam nekoć išla u gljive. Svaki gljivar zna kakva je radost naći gljivu, a svaka je gljiva neponovljiv oblik. Možete satima gledati, pa i buljiti, u to geološko čudo, nastalo djelovanjem vode, vjetera i temperature, u te zemljane gljive ili dimnjake od tufa, život kojih ovisi o tome hoće li ih »kapa« napustiti i tako prepustiti bržem odronjavanju ili će im postojanim prijanjanjem uz vrh produžiti život. No i unutrašnjost tih gljiva / dimnjaka bila je vrlo živa. U materijalu podatnu za obradbu ljudi su izdubli nastambe, pa i cijele podzemne gradove – sa stanovima, trgovinama, spremištima, hodnicima i crkvama. Ušli smo u jedan takav (*Derinkuyu*), a na izlazu, kao kontrast podzemnoj tišini, glasne žene i još glasnija djeca nudili su lutkice u tipičnim turskim narodnim nošnjama – *an ojro*, *an ojro*. Svi smo ih kupili po nekoliko, ne iz potrebe, nego da pomognemo kojim eurom toj ženskadiji koja te lutkice izrađuje, prodaje i otprema u krajeve svijeta za koje i ne zna da postoje.

Ranim kršćanima, mahom pustinjacima, jednostavnim ljudima kapadocijski stošći bili su bogomdani – za život u molitvi, osami i ti-

Kapadocija, splet čudesnih geoloških oblika

šini. U tim izbama i danas se vide ostaci fresaka, kojima su kasniji osvajači kopali oči vjerujući da im tako vade i dušu, dugački stolovi za zajedničke obroke i teško mlinsko kamenje, koje bi ukućani nagurali na ulaz i tako zaustavljali neprijatelja. Nisu zaboravili ni na ventilaciju. Najveća je koncentracija tih čudesnih oblika u dolini Göreme i Zelve te oko gradova Nevşehir, Ürgüpa i Uçhisara. Göre-

me je kao pravi dragulj uvrstio i UNESCO na svoj popis svjetske baštine. U jednoj takvoj izbi, u koju se ide ljestvama kao što kokoši predvečer idu u kokošinjac, popila sam tursko nacionalno piće, *čaj* (čaj), u staklenoj tikvičastoj čašici.

Kako su crkve prvih kršćanskih zajednica odavno napuštene, napuštene su – povijesno gledano, ne tako davne 1923. godine – i grčke pravoslavne crkve tzv. humanim preseljenjem Grka iz Turske u Grčku, Turaka iz Grčke u Tursku. Ni jedna prisilna seoba nije humana ako zauvijek napuštaš kuću, svoju i svojih predaka. Kuća, naravno, nije samo zgrada. *Sinasos*, danas *Mustafapaşa*, najočuvanije je takvo, nekoć grčko, selo. Prazna crkva Konstantina i Jelene podsjeća više na arsenal nego na crkvu. Jedino crkveno obilježje, grčki križ na fasadi, netko je bogzna kada unakazio probijanjem prozora s rešetkama. Na pokojem dovratku još se vide grčkim pismenima uklesana imena vlasnika, kao da će iza tih dovrataka vječno živjeti i oni i njihovi potomci u daleka neka pokoljenja. S obzirom na poodmaklu godinu »humanoga« preseljenja, danas više nema ni onih koji bi još podgrijavali nostalgična sjećanja na »stari kraj«.

Treći skok mojega troskoka doskočio je, ako je suditi po temperaturi, već u pravo ljeto, premda je kalendarski bilo još debelo proljeće. No kako je klima uglavnom poludjela, na vlastitoj sam koži osjetila što znači podne na +45 do 50 stupnjeva. Cilj je bio Efez, grad osnovan u 4. stoljeću prije Krista. Nekoć na moru, bio je glavna rimska egejska luka. Većina sačuvanoga materijala (a Efez je jedan od najbolje sačuvanih takvih gradova) potječe iz toga razdoblja. Naravno da je bio zanimljiv i širiteljima kršćanstva, pa je i apostol Pavao propovijedao u njemu oko tri godine, od 54. do 57. Ovuda se motao i apostol Ivan (sklonio je u Efez i Mariju, Isusovu majku), kojega su upravo iz Efeza prognali na grčki otok Patmos, gdje je u jednoj špilji oko 96. godine diktirao posljednju knjigu Novoga zavjeta, Otkrivenje (grč. *Apokalypsis*), učeniku Prohoru. No uspio se vratiti u Efez, gdje je i umro (prirodnom smrću, za razliku od tolikih drugih svetaca mučenika). Po žarkom suncu, s mokrom krpom na glavi (sad znam kako se osjeća *udaren mokrom krpom po glavi* – zahvalno), dok tražite kakav-takav zaklon iza svejedno kojega stupa – dorskog, jonskog ili korintskog – ni amfiteatar ni hramovi ne

privlače kao boca vode (makar i tople pišoke), javne kuće ostavljaju i muškarce u nepreglednim povorkama ravnodušnima, više interesa zbog hektolitara popijene tekućine pobuđuju vrlo demokratični javni zahodi, na kojima su bez ograde (spolno ravnopravno) sjedili i muškarci i žene. (Ipak više volim intimu natkritoga i zakritoga, makar i poljskoga, zahoda.)

Put do dragulja na kraju, Celzove knjižnice, prolazi pokraj bareljefa koji nitko fotoaparatom ne želi propustiti. Zar da kao pokraj turskoga groblja prođu kraj znaka koji imaju na tenisicama, majicama, kapama, dresovima? *Nike* je velikoj većini posjetitelja brend, *najk*, a ne grčka božica pobjede. Treba svakako proći i kroz Herkulova vrata, jedine ostatke velebnoga luka pobjede, koja također stvaraju čep u povorci iscijedenih obilaznika. Naime, svako je praznovjerje unosnije od činjenica, pa svatko želi, ispruživši ruke, dotaknuti oba stupa kako bi time stekli i Herkulovu snagu. Tako im kažu lokalni vodiči, a nema poslušnijega stada od turističkoga. Predavanje o Heraklu sigurno bi svi isfućkali, ne znajući da su Herkul i Heraklo zapravo ista gospoda – grč. *Heraklēs*, lat. *Hercules*. Heraklo je bio najveći junak grčkih mitova, no i ovdje je prevladalo ime kasnijih osvajača. Nisam se upirala o ta vrata. U mojim je godinama skupljanje divovske snage besmisleno, pa sam to prepustila mladima.

Uza sve kulturne spomenike, iz Turske najviše odnosim – riječi. Moja lutanja pogledom po javnim natpisima i jelovnicima bila su mi čak uzbudljivija od tzv. kulturnoga (vrlo često zapravo konfekcijskoga) turizma, a prepoznavanje nekih riječi bacalo me u pravi ushit. Jednosmjernu ulicu (*tek yönlü sokak*) prepoznala sam sjećajući se izvrsnoga turskog filma *Yol*, što znači put, a *baklava*, *şerbet*, *kadayif*, *sabun*, *sandik*, *yoğurt*, *çorba*, *čaj*, *kebab*, *köprüli* (ćuprija), i mnoge druge riječi, uz male preinake ili bez njih, žive i među nama. Pa ako nam *şerbet* i *kadaif* i nisu često na stolu, *čaj*, *jogurt* i *ćevapi* zacijelo jesu, a bez *sapuna* ne možemo. Do svojega suvenira iz Turske došla sam teško. Da sam poželjela tepih (pa i leteći), kile nakita, kožu ili kakav keramički lonac – ni po jada. Sve turiste vode u takve manufakture. No ja sam htjela samo mali džepni turski rječnik. A pred knjižarama ne staje ni jedan autobus. Ipak, svoj sam (ili svoj?) *kitap evi* (doslovno, kuću knjige, *çitabe*) pronašla tek zadnjega

Celzova knjižnica u Efezu

sata boravka u toj zemlji. Putnici su dobili pola sata da nadoknade propuštenu kupovinu. Ponosno sam izašla iz knjižare sa svoja dva mala *Langenscheidova* džepna rječnika. Na vrećici u kojoj sam nosila svoje prvo i zadnje tursko blago bila je i slika *tulipana*, simbola Turske. Koliko god proslavio Nizozemsku, tulipan je ipak cvijet (i riječ) ovoga podneblja.